

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ СПІЛКИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ У 20–30-х рр. ХХ ст.

Одним з найбільших центрів української еміграції міжвоєнного періоду була Чехословацька республіка (ЧСР), в якій зосередилась значна частина вихідців з українських етнічних земель. Перебуваючи у тісному контакті з місцевим населенням, українці поступово інтегрувалися та асимілювалися в їхньому середовищі. Незважаючи на це, українська еміграція в Чехословаччині проводила активну культурно-просвітницьку діяльність. С. Наріжний виділив такі її основні завдання: 1) задоволення власних культурних потреб; 2) підготовка кадрів національної інтелігенції для фахової роботи на українських землях; 3) пропаганда української культури серед іноземців¹.

Ці завдання емігранти прагнули реалізувати через мережу українських емігрантських організацій. З-поміж них на особливу увагу заслуговує створена 30 вересня 1923 р. на установчому з'їзді у Празі Українська Селянська Спілка (УСС), яка перебрала на себе роль репрезентанта інтересів українських селян на території ЧСР.

УСС виступала як неполітична, культурно-громадська організація з яскраво вираженим соціалістичним характером. Основним її завданням було “згуртувати українське селянство в Селоспілки, які допоможуть йому освідомити своє значіння в державно-громадському життю, свої інтереси і потреби... створять з нього ту силу, котра спроможеться перебрати в свої руки всі життя на Україні”². Кінцева мета вбачалася у концентрації в руках селянства політичних державно-громадських функцій для будівництва “вільної, незалежної української республіки трудящого люду”³.

Культурно-освітня робота була одним з найбільш пріоритетних напрямків у діяльності УСС. Вона передбачала створення та керівництво курсами і школами; організацію бібліотек та читалень; видавничу діяльність; надання адресної шкільної допомоги⁴. Значну під-

¹ С. Наріжний, *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939*, К., 1999, с. 72.

² *Наша Спілка*, 1924, ч. 4–5, с. 59.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, с. 51.

тримку у проведенні цієї роботи надавав уряд ЧСР. Так, у рамках т. зв. “російської допомогової акції” тільки з 1 грудня 1924 по 1 березня 1925 рр. на потреби УСС Міністерство Закордонних Справ ЧСР передало 155 тис. чеських крон, у той час як загальний прибуток організації складав 170 тис. 889 чеських крон. З переданої МЗС ЧСР суми на культурно-просвітницьку діяльність передбачалося 66 тис. 840 чеських крон (43 %), зокрема 57 тис. 840 чеських крон на витрати по курсах та школах УСС, 9 тис. чеських крон – на стипендії для відвідувачів цих курсів⁵.

Вже з вересня 1923 по квітень 1924 рр. при УСС було створено 7 шкіл та курсів, зокрема кооперативні школи та гарбарські курси в Празі і Йозефові, шоферські курси в Миловицях коло Ліси та ін. Найбільш масштабну освітню роботу УСС проводила з 1 травня 1924 по 15 травня 1925 рр. Тоді кількість курсів досягла 21, що дало можливість 414 особам отримати фахову освіту. Всього у 1924–1925 рр. освіту здобули 500 членів УСС⁶.

Створення курсів та шкіл мало на меті підготувати для українського народного господарства кваліфікованих робітників тих спеціальностей, в яких на той час відчувалася найбільша потреба (кооператори, чинбарі тощо). Іншим завданням культурно-освітньої роботи УСС було забезпечення українських емігрантів знаннями, які б дали їм можливість отримати роботу і успішно конкурувати на чехословацькому ринку праці⁷.

Відвідування слухачами курсів залежало від умов проживання українських емігрантів та матеріальної бази навчальних закладів. Так, на гарбарських курсах у Празі навчалися інтерновані стрільці Української Галицької Армії (УГА), які могли відвідувати заняття тільки після закінчення робочого дня. Умови навчання були складними, оскільки відчувався брак навчальної літератури, а лекції та практичні заняття проводились у старому бараку, який взимку не опалювався. Незважаючи на ці перешкоди, гарбарські курси відвідувало 20 осіб⁸. Подібна ситуація спостерігалася у Йозефові, де через брак відповідного приміщення та важкі умови життя в таборі для інтернованих

⁵ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 72, арк. 26.

⁶ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 71, арк. 174зв.

⁷ *Наша Спілька*, 1925, ч. 6, с. 20.

⁸ *Наша Спілька*, 1924, ч. 4–5, с. 68.

А. Яворський, Культурно-просвітницька діяльність...

гарбарські курси УСС змогли відвідувати тільки 70 осіб, хоча охочих записатися на них було 115 стрільців⁹.

Найбільш відвідуваними курси і школи були у Йозефові. Так, тільки у 1924 р. тут у кооперативній школі навчалося 159 стрільців, підстаршин і старшин УГА. З огляду на велику чисельність та різний освітній рівень, слухачів школи було поділено на 3 відділи. До відділу “А” приймали тих осіб, які мали освіту не менше 6 класів середньої школи; на відділ “Б” зараховувалися ті, хто закінчив три класи середньої школи. Решта слухачів переводилася у відділ “В”. Для того, щоб випускники відділу “А” мали змогу вступити у вищі навчальні заклади, для них вводилося обов’язкове вивчення алгебри, геометрії, фізики, хімії, всесвітньої історії, історії природи та німецької мови. Для практичних занять відвідувачів Кооперативної школи при ній були створені такі кооперативи, як кредитний кооператив “Україна”, споживчий кооператив “Основа” і сільсько-господарський кооператив “Ґрунт”¹⁰.

Окрім підготовки висококваліфікованих кадрів для сільського господарства, завданням організованих УСС курсів та шкіл було також проведення культурно-організаційної роботи в середовищі селянства. З цією метою при празькій філії УСС було створено “Курси інструкторів-організаторів культурно-професійної праці на селі”, які тривали з 23 травня по 23 серпня 1924 р. Програма навчання складалася з 13 навчальних предметів, серед яких “Культурно-освітні форми селянських організацій” (лектор А. Животко), “Історія селянських рухів” (лектор Н. Григор’їв), “Історія та завдання Селоспілки” (лектор Д. Ісаєвич) та ін.¹¹.

Вищий педагогічний контроль над навчальними закладами належав культурно-просвітницькому відділу Головного Комітету УСС. Безпосереднє керівництво школами та курсами здійснювалося Дирекцію та Лекторською Радою, яка складалася з усіх лекторів навчального закладу на чолі з директором¹². Окрім дисциплін, які спеціалізовано викладалися в тому чи іншому закладі, існували й загальнообов’язкові предмети. До таких належали “Історія відродження українського народу”, “Предмети українознавства”, “Предмети чехознавства”.

⁹ *Наша Спілка*, 1924, ч. 4–5, с. 68.

¹⁰ *Ibid.*, с. 67–68.

¹¹ *Ibid.*, с. 64–65.

¹² *Ibid.*, с. 52.

Важливою формою культурно-просвітницької діяльності УСС було проведення публічних щоденних лекцій. Проте через непостійність їх відвідування слухачами не вдалося організувати тривалих і систематичних курсів, тому проводилися лекції на епізодичні теми з різних дисциплін: української літератури, історії, геології, природознавства, права та ін. До 15 лютого 1923 р. відбулося понад 60 лекцій. З квітня 1924 по травень 1925 рр. у Празі та по філіях було влаштовано 40 лекцій на різні науково-популярні теми¹³. Пересічна кількість слухачів на них становила близько 30 чоловік¹⁴.

Активну діяльність Українська Селянська Спілка проводила також у справі заснування мережі українських бібліотек у ЧСР. При Головному Комітеті УСС існували т. зв. “фундаментальна бібліотека” для користування лекторами шкіл та курсів, і “розхідна бібліотека” для філій та окремих осіб. При філіях створювалися невеликі постійні бібліотеки¹⁵.

До 29 квітня 2014 р. у бібліотеках УСС налічувалось 5172 книги та журнали, з яких у фундаментальній бібліотеці – 210 примірників, розхідній – 1719, бібліотеках по філіях – 3031. У травні 1925 р. в фундаментальній бібліотеці Головного Комітету УСС нарахувалось вже 1148 праць, у розхідній – 1322. Філіям з квітня 1924 р. по травень 1925 р. Головний Комітет УСС передав 1 038 книг. Також Українська Селянська Спілка організувала 8 мандрівних бібліотек, в яких налічувалось 144 книги¹⁶.

Філії УСС займалися поповненням власних бібліотечних фондів і без втручання Головного Комітету. Проте траплялися випадки, коли кошти на закупівлю книг витрачалися недоцільно. Так у Хебі “філія підпала невідповідним викликам і витратила великі гроші на придбання видань, які мати їм є великою розкішью, або зовсім без потреби”¹⁷.

Головний Комітет УСС для членів Української Селянської Спілки випишував також періодичні видання, такі як “Громадський Голос”, “Українська Громада з Америки”, “Діло”, “Вісник Селоспілки”¹⁸.

¹³ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 71, арк. 201.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 49, арк. 226.

¹⁵ *Наша Спілка*, 1924, ч. 4–5, с. 53.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 71, арк. 201.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 136, арк. 45.

¹⁸ *Наша Спілка*, 1924, ч. 4–5, с. 53.

А. Яворський, Культурно-просвітницька діяльність...

Друкованим органом УСС був часопис “Наша Спілка”, який видавався у 1923–1926 рр. Всього до 1926 р. вийшло 7 номерів часопису. На сторінках “Нашої Спілки” друкувалися статті “як змісту організаційного, так по різних галузях просвітнього, кооперативного та сільсько-господарчого життя”. У часописі подавалися також відомості з життя української еміграції в ЧСР та у світі. Постійною в “Нашій Спілці” була рубрика А. Животка “Що читати селянинові”, в якій друкувалися короткі анотації та рецензії на рекомендовані УСС праці літературного та науково-популярного характеру.

Для забезпечення потреб УСС власною друкованою продукцією було укладено угоду з Українським Громадським Видавничим Фондом (УГВФ). Згідно з домовленістю, при УГВФ була створена “Селянська Фундація”. Головним завданням “Селянської Фундації” було видання українською мовою книг для селянства. Основну увагу зверталось на видання наукових, науково-популярних, фахових, політичних і публіцистичних праць. Кількість і найменування книг, які мав видавати УГВФ через “Селянську Фундацію”, визначалася Головним Комітетом УСС¹⁹. Результатом цієї домовленості стало видання таких праць, як “Історія української кооперації” Грабіва (300 примірників), “Книговодство” Демінського (300 примірників), “Основи хемії” Василюка (100 примірників), “Основи рахункознавства” Моралевича та ін. Всього з 1924 по 1925 рр. було видано 2850 примірників наукових та науково-популярних праць²⁰.

Одним з основних напрямків культурно-просвітницької діяльності УСС було надання шкільної допомоги для тих емігрантів, які входили до її складу. Найчастіше це були клопотання до чеського уряду про виплату стипендій для поодиноких членів УСС. Так, станом на квітень 1924 р. стипендії отримували 42 особи, з них 23 завдяки Головному Комітету УСС, решту – через Український Громадський Комітет. Окрім стипендій Головний Комітет УСС надавав також допомоги та позики для оплати іспитів чи задоволення інших шкільних потреб²¹. З квітня 1924 р. по травень 1925 р. стипендії при допомозі УСС отримали вже 70 осіб²².

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 110, арк. 150.

²⁰ *Наша Спілка*, 1925, ч. 6, с. 29.

²¹ *Наша Спілка*, 1924, ч. 4–5, с. 54.

²² ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 71, арк. 201.

У “Регуляміні видачі стипендій і допомог членам Української Селянської Спілки” за 13 червня 1924 р. зазначалося, що стипендії в першу чергу надавалися “на вивчення методів організації селянських і робітничих Спілок, професійних спілок, а також на студії Кооперативні, Сільськогосподарські і фахово технічної”²³. Кожний, хто отримав стипендію чи одноразову допомогу, зобов’язувався після закінчення навчання й працевлаштування повернути отриману ним суму²⁴.

УСС також надавала грошову допомогу іншим українським емігрантським організаціям. Її, зокрема, отримували товариство “Кобзар”, “Студія Українського Пластичного Мистецтва”, “Цесус”, товариство “Молодий Кооператор” тощо²⁵.

Використовуючи прихильне ставлення з боку Українського Громадського Комітету, УСС старалася влаштувати своїх членів у різні чеські та українські культурно-освітні установи. Так, у лютому 1923 р. в Українській Господарській Академії у Подєбрадах навчалося 18 членів Української Селянської Спілки²⁶.

Праця філій велася у тісному контакті з Головним Комітетом УСС. Ними проводилися лекції, збори, організовувалось користування бібліотечними фондами УСС. Так, з нагоди 75-річчя чеського президента Т. Масарика більшість філій провели концерти, академії та лекції. Регулярно проводилися Шевченківські свята²⁷, урочистості до Дня Злуки та Дня проголошення ІV універсалу Центральної Ради. Значна увага приділялася й організації екскурсій на різні виставки (промислові, мистецькі), в кінотеатри та музеї²⁸. Окрім цього, окремі філії УСС видавали власні друковані органи. Так, Празька філія випускала бюлетень “Селянська справа” (з 1924 по 1925 рр. вийшло 5 номерів бюлетеня)²⁹, Подєбрадська філія – часопис “Селоспілка”.

Культурно-просвітницька робота філій виражалася і в організації мистецьких колективів з членів Української Селянської Спілки. Так, при Миловицькій філії у 1924–1925 рр. існував аматорський театральний гурток³⁰, при Гожицькій і Братиславській філіях – хорові колективи.

²³ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 49, арк. 194.

²⁴ *Ibid.*, арк. 194.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 71, арк. 201.

²⁶ *Ibid.*, арк. 226.

²⁷ ЦДАВО України, ф. 3839, оп. 1, спр. 49, арк. 234.

²⁸ *Наша Спілка*, 1925, ч. 6, с. 30

²⁹ *Ibid.*, с. 30.

³⁰ *Ibid.*, с. 35.

А. Яворський, Культурно-просвітницька діяльність...

Поступове згортання “російської допомогової акції” і ліквідація трудових таборів для інтернованих у середині 20-х рр. ХХ ст. поставили під питання подальшу роботу УСС у культурно-освітньому напрямку. Іншою причиною згортання культурно-просвітницької діяльності в середині 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. стало скрутне матеріальне становище УСС. На другій сесії Головної Ради Української Селянської Спілки зазначалося, що організація нових курсів є неможливою через брак матеріальних засобів. У звіті Головного Комітету УСС за 1926 р. вказувалось на те, що до 20 грудня 1925 р. робота культурно-освітнього відділу, яка “була окрасою і оправданням Селянської Організації”, звелася до мінімуму³¹. Щоб не втратити контакту з філіями, Головний Комітет УСС змушений був розпочати видання для них літографованих лекцій та рефератів на різні науково-популярні теми³².

Через відсутність фінансування не вдалося реалізувати і масштабний проект зі створення Українського Селянського Університету, підготовку до якого почали ще на першому делегатському з’їзді у квітні 1924 р. Університет, згідно проекту, мав складатися з історико-літературного, соціологічного та сільськогосподарського відділів. Його завдання вбачалося у розширенні можливості здобуття вищої освіти селянами і організація підготовки для українського господарства висококваліфікованих професійних кадрів³³.

Таким чином, Українська Селянська Спілка у першій половині 20-х рр. ХХ ст. розгорнула активну культурно-просвітницьку діяльність. Її результатами стали збереження українцями своєї національної ідентичності в умовах еміграції та популяризація української культури за кордоном. У кінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. у силу об’єктивних причин культурно-освітня робота була зведена до мінімуму, проте не припинялась аж до ліквідації УСС у середині 30-х рр. ХХ ст.

³¹ *Наша Спілка*, 1926, лютий, ч. 7, с. 76.

³² *ЦДАВО України*, ф. 3839, оп. 1, спр. 68, арк. 15.

³³ *ЦДАВО України*, ф. 3839, оп.1, спр. 140, арк. 116.